

IVAR RYDEBERGS HISTORISKA KARTARBETEN

Av NILS SUNDQUIST

En kulturhistorisk gärning av betydande mått har under åren 1925—1943 utförts av ingenjören IVAR RYDEBERG i Uppsala. Av hans hand har nämligen under denna tid utarbetats icke mindre än 19 digra historiska kartverk över mellansvenska städer. På ett sällsamt lyckligt sätt hann Ivar Rydeberg föra sitt arbete till slut innan han 29 juni 1944 för alltid måste lämna sitt ritbord. Arbetskraften var visserligen decimerad under de senare åren — Rydeberg var vid sitt fränfälle 77 år gammal — men viljestyrkan segrade och sommaren 1943 kunde Rydeberg i sin egenhändig skrivna kartförteckning meddela att han ansåg sitt verk fullbordat.

Efter sitt egentliga livsverk som lantmätare och kartör, varom mera nedan, slog sig Ivar Rydeberg 1925 ner i Uppsala för att där njuta sitt otium och ägna sig åt sina privatintressen. Starkt intresserad för de äldre svenska städernas historia och kulturhistoria kom han i nära kontakt med v. häradshövdingen K. W. Herdin, som just då var sysselsatt med sin så omfattande och fruktbringande forskargärning i Uppsala stads hävder. Ehuru de onekligen voro mycket olika till läggning och temperament fanns det något besläktat mellan Herdin och Rydeberg. Båda brunno av kulturhistoriskt intresse, båda voro mycket insiktsfulla i sina specialgrenar — Herdin i arkivforskande, Rydeberg i kartering — och båda besjälades av en ytterst stark vilja att uträtta en kulturhistorisk gärning. Herdin kan måhända dock sägas till en början ha varit ledaren. Han fann att Rydeberg med sin eminenta karteringstalang var just den medhjälpare han behövde för sin gårds- och stads-skildring och så påbörjades ett samarbete.

Rydeberg fann dock härunder snart sig själv, om man så får säga, och strax finna vi de två energiska och intensiva männen gå fram på var sin front. Av Herdins hand skrevs det ena digra Uppsalaverket efter det andra och av Rydebergs karterades den ena mäktiga Uppsalakartan efter den andra. Det var nu egentligen endast ett förhållande som kom att förena de båda männen: det var att deras arbetslokal var en och densamma, nämligen Landsarkivet i Uppsala. Möjligt är att detta grannförhållande än ytterligare kom att sporra de två att uträtta storverk.

Ivar Gustaf Rydeberg var född 27 maj 1867 i Växjö som son till bokhandlaren Gustaf Rydeberg och hans maka, f. Lundh. Rydeberg erhöll sin första utbildning vid Tekniska skolan i Malmö och genomgick åren 1889—90 Alnarps lantbruksinstitut. Han var åren 1890—93 bokhållare vid Koberg i Västergötland men flyttade sistnämnda år till Södermanland, där han var inspektör på Gäversnäs 1893—98 och på Ålspånga 1898—99 samt förvaltare på Lagmansö 1899—1900. Åren 1901—03 hade Rydeberg sin verksamhet förlagd till Flen, där han sistnämnda år upprättade stadsplan över Flens municipalsamhälle. Åren 1901—03 var han ordförande i dess byggnadsnämnd.

1903 flyttade Rydeberg till Uppland, där han som lantmätari-sakkunnig slog sig ner i Fasterna, vars kommunalnämnds vice ordförande han var 1903—04. Åren 1902—1919 utförde nu Rydeberg ett utomordentligt omfattande kartarbete i det han utförde fullständig ekonomisk uppmätning av de uppländska brukena Rånäs, Gimo, Österby, Löfsta med Tobo och Karlholm, Strömsberg med Vässland, Hillebola och Ullfors samt Forsmark och Schebo. Under dessa år utförde Rydeberg på Domänstyrelsens uppdrag byggnadsritningar m. m. samt lantbruksritningar åt brukena.

Efter att några år ha varit bosatta i Årsta utanför Uppsala flyttade Ivar Rydeberg och hans maka till Uppsala vid början av 1920-talet sedan de där inköpt fastigheten Kyrkogårdsgatan 5. Nu begynte det andra stora livsverket, som pågick

Ivar Rydeberg. Foto 1938 å Landsarkivet i Uppsala.

åren 1925—1943 och som utgöres av Landsarkivets i Uppsala ståtliga samling historiska stadskartverk. År 1932 donerade ingenjör Ivar Rydeberg och hans maka på vissa villkor sin fastighet Kyrkogårdsgatan 5 till Uppsala universitet. Så länge någon av makarna Rydeberg lever skall ett belopp som motsvarar donationssummans avkastning utgå till pension. Avkastningen skall framdeles utgå till förmån för ämnet nordisk och jämförande fornkunskap vid universitetet. Ivar Rydeberg

tilldelades 1934 Vasaorden. År 1936 blev han hedersledamot av Upplands fornminnesförening.

Det är ej min mening att här underställa Rydebergs historiska kartor jämte några till vissa av dem bifogade beskrivningar någon ingående granskning, jag har endast till forskningens gagn velat framlägga några data till arbetet och en summarisk katalog över de nämnda kartarbetena och deras innehåll. Helt säkert kan det för den stadshistoriska forskningen i dessa ges vissa upplysningar av intresse. Generellt kan sägas, att Rydeberg hade sin styrka i den rena karteringen. Det är ingen överdrift att påstå att han var en mästare i denna konst. Vetenskapligt sett är det betryggande att han var så säker i måttsättandet och att hans samvete var så känsligt att han icke gick utöver det material, som erbjöds i föreliggande handlingar. Vad de nämnda tillfogade beskrivningarna angår måste å dem tillämpas en viss kritik, då ju Rydeberg icke var utbildad historiker. Vissa äldre upplysningar har han på ett okritiskt sätt medtagit i beskrivningarna och i enstaka fall har han väl också låtit sig förledas till en karteringsdetalj, som egentligen borde ha utdömts. Dessa detaljer påverka dock endast i mycket ringa grad värdet av hans verk. Tilläggas må att Rydeberg har ett vackert färgsinne och att kartorna framträda i en form och färg, som tilltalar åskådaren estetiskt.

Rydebergs kartarbeten kunna uppdelas i tre grupper nämligen för det första de, som beröra Uppsala stad, för det andra de, som beröra nämnda stads kringliggande landsbygd, och för det tredje en serie stadsplaner över vissa äldre städer, huvudsakligast i Svealand. Jag har dock i den nedan meddelade katalogen endast särskiljt samlingen i två avdelningar och sammanfattat kartorna över Uppsala stad och kringliggande landsbygd till en grupp och de övriga stadsplanerna till en andra grupp.

Vid sin utkartering gick Rydeberg så till väga, att han insamlade allt äldre kartmaterial berörande de objekt han skulle kartera. Han utvalde därefter en för varje objekt lämpad skala för kartverket och i regel blev denna vederbörande

stads moderna karta över stadsområdet. Underlaget för exempelvis den stora historiska stadskartan över Uppsala (n:r 1) blev den år 1927 upprättade och i skalan 1 : 400 framställda triangelmätningen över Uppsala. Nu transponerades det äldre kartmaterialet i denna skala och i olika färger utritades de ur historisk synpunkt viktigaste karteringarna. Man kan följaktligen på Rydebergs kartor se hur stadens gatunät skiftat och framväxt genom århundradena. Den kartbild, som därvid uppkommer, är självfallet av stort intresse för stadsforskaren, då han ju nu liksom i ett enda svep kan se hur gamla och nya gatusträckningar ha sitt läge i förhållande till varandra. Särskilt för den, som skriver dessa rader, har Rydebergs kartering varit till ovärderlig hjälp för bedömning av vissa fynd, som gjorts vid schaktningsarbeten inom Uppsalas och Enköpings äldre stadsområden. Framhållas bör dock, att vissa förskjutningar genom ett antal felmarginaler ofta måste tas med i räkningen, men detta är ju fullt naturligt om man betänker hur föga exakta vissa äldre stadskartor äro. Man kan följaktligen säga att i verkligheten gjorda fynd får berika eller korrigera den historiska karteringen, vilket ju icke hindrar att densamma oftast är till ovärderligt stöd vid identifieringsarbetet av fasta gatu- och byggnadsfynd. Rydeberg var också mycket mån om att följa de topografiska undersökningsarbetena. Särskilt uppsalakartan och enköpingskartan har genom undertecknads topografiska stadsforskning under de senaste tio åren kunnat berikas med åtskilliga fasta punkter (klostren, kyrkorna m. m.).

Framhållas bör slutligen vilket ovärderligt stöd Rydeberg hade i Landsarkivet i Uppsala, enkannerligen i dess föreståndare landsarkivarien fil. d:r Josef Sandström. Doktor Sandström insåg omedelbart betydelsen av att landsarkivet kunde erhålla historiska stadsplaner över städerna inom landsarkivets arkiveringsområde och beredde därför Rydeberg de bästa arbetsförhållanden. Det säger sig självt att Rydeberg i landsarkivarien och landsarkivet hade den bästa hjälp med att från andra arkiv och samlingar införskaffa här befintliga kartor

och handlingar. Rydeberg har för mig mer än en gång betygat den avgörande hjälp och det stöd, som han redan från början och genom alla åren erhöll av landsarkivarie Sandström.

Här nedan följer förteckning över Ivar Rydebergs historiska kartarbeten, vilka samtliga tillhöra och förvaras på Landsarkivet i Uppsala. I några — i katalogen angivna — fall överlämnade kartören kopior av sina stadskartverk till resp. stads myndigheter. Kartkopior av för vederbörande institution värderika kartor ha därjämte överlämnats bl. a. till Uppsala universitets bibliotek, Svenska Ortnamnsarkivet i Uppsala, Museet för nordiska fornsaker i Uppsala samt till Upplands fornminnesförening.

Förteckningen är upprättad i samråd med landsarkivarien Sandström och följer i huvudsak den förteckning, som Rydeberg egenhändigt skrivit i två ex. och överlämnat till landsarkivarien och landsantikvarien i Uppsala.

Förteckning över Ivar Rydebergs historiska kartarbeten å Landsarkivet i Uppsala

A. Historiska kartor över Uppsala stad och kringliggande landsbygd.

1. *Historisk karta över Uppsala stads äldre bebyggelse*, 2 delar. Skala 1 : 400. Kartan utgöres av 1880 års stadsplan med inlagda tomtmätningar fram till år 1922 och upprättad i enlighet med 1927 års triangelmätning över Uppsala genom dess polygonnät och vinkelmätningar. Höjdvägningen inlagd i meterkurvor. Alla inägor från åren 1643, 1671 och 1702 inlagda. Upprättad år 1928.

2. *Kartbok över Uppsala stads tomter*. Skala 1 : 400. Tomtkartorna för år 1671 och 1702 inlagda. Upprättad år 1930.

3. *Historisk stadsplan (jämte beskrivning) över Uppsala stad*. Skala 1 : 1000. 1671 och 1702 års tomter inlagda. Repliker hos Uppsala stad och hos Universitetsbiblioteket, varpå även 1643 års tomtkarta inlagts. Upprättad år 1930.

4. *Historisk kartbok (jämte beskrivning) över Uppsala stads ägor med omgivningar*. Skala 1 : 2000 efter den triangelmätta stadsplanen och med höjdkurvor. I kartboken äro intagna alla ägor från år 1643, 1663, 1699, 1702 och 1849. Upprättad år 1933.

5. *Historisk karta över Uppsala stad med omgivningar*. Skala 1 : 4000. 1635, 1643 och 1699 års kartor inlagda på nuvarande stadsplan. Upprättad år 1933. Repliker hos Uppsala universitets Museum för nordiska fornsaker och på Stadsingenjörskontoret i Uppsala.

6. *Karta över Gamla Uppsala by*. Skala 1 : 1000. Utarbetad efter laga-skifteskartan, varpå inlagts 1640-talets — och senare — bebyggelse. Upprättad år 1934.

7. *Karta över en del av ägorna till Läby (Läby s:n) och Håga (Bondkyrko s:n) byar*. Skala 1 : 2000. Sammanförd från 1800-talets lagaskifteskartor och med 1635 års kartor inlagda. Med höjddkurvor. Upprättad år 1936.

8. *Nivåkarta för landhöjningen kring Uppsala*. Underlagskarta Karl E. Romsons Uppsalakarta 1934—35. Skala 1 : 20000. Utarbetad år 1936.

9. *Karta över en del av Ulleråkers och hela Vaksala härad*. Skala 1 : 8000. Kartan sammanförd från 1800-talets lagaskifteskartor. De äldsta kartorna, från åren 1635—1643, samt Fredsmilskartan av år 1669 inlagda. Utarbetad år 1937. Repliker av n:o 8 och 9 hos Uppsala universitets museum för nordiska fornsaker och hos Svenska Ortnamnsarkivet, Uppsala.

10. *Beskrivning till äldre vägar inom Uppsala-området*. Upprättad år 1937.

B. Historiska stadsplaner över vissa äldre städer, huvudsakligast i Svealand.

11. *Historisk karta (jämte beskrivning) över Enköpings stad*, 2 delar. Skala 1 : 400. 1800 och 1733 års stadskartor inlagda. Upprättad år 1938. Replik hos Enköpings stad.

12. *Historisk karta över Växjö stad*. Skala 1 : 1000. Äldre kartor och bebyggelse inlagda. Replik hos Växjö stad.

13. *Historisk karta över Arboga stad*. Skala 1 : 1000. Omfattande delar av 1929 års stadsplan, varpå inlagts 1670 och 1751 års kartor samt delar av J. B. Lohmans karta 1737. Upprättad år 1940.

14. *Historisk karta över Strängnäs stad*. Skala 1 : 1000. Omfattande delar av 1932 års karta samt 1625 och 1785 års kartor. Upprättad år 1941.

15. *Karta över Sigtuna stad*. Skala 1 : 1000. Omfattande delar av 1927—28 års triangelmätta stadsplan, varpå inlagts den äldsta kartan av år 1636. Upprättad år 1941. Replik hos Sigtuna stad.

16. *Historisk karta över Västerås stad*. Skala 1 : 1000. Omfattande delar av 1902 års stadsplan, varpå inlagts 1688 och 1751 års kartor. Utarbetad år 1942.

17. *Historisk karta över Örebro stad*. Skala 1 : 1000. Omfattande delar av 1884—1888 års stadsplan, varpå inlagts 1652 års karta. Utarbetad år 1942.

18. *Historisk karta över Nyköpings stad*. Skala 1 : 1000. Omfattande delar av 1940 års karta, varpå inlagts Jean de la Vallées stadsplan efter 1665 års brand samt stadens äldsta karta. Utarbetad år 1943.

19. *Historisk karta över Norrtälje stad*. Skala 1 : 1000. Omfattande delar av 1941 års karta varpå inlagts den äldsta kartan av år 1687 samt 1722 års karta. Utarbetad år 1943.